

TEISĖTA SANTUOKA PASAULIETINĖJE LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS TEISĖJE XVI AMŽIUJE: TERMINAI IR REALIJOS

Andželika Polinkevičiūtė

ABSTRACT

After the conversion of Lithuania, Christian norms changed the old pagan traditions in society by adapting them to local customs. Although the blending of Christianity with old traditions in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) has already been studied by historians, previous research has not provided a clear picture of how it changed the institution of marriage. Marriage in the GDL has usually been studied based on an analysis of the institutions of matrimonial property (dowry, dower). This article focuses on the institution of marriage and the concept of the validity of marriage in the 16th-century GDL. The author investigates the secular laws of the GDL, which, despite being codified in the Statutes of Lithuania, preserved some local elements of the marriage custom, and individual secular court cases. The concept of the validity of marriage is analysed by exploring the meanings of the words *венчание* and *шлюб* and their evolution. These two Ruthenian concepts described the act of a valid (ecclesiastical) marriage in secular law. The author describes their establishment in the society of the GDL, before discussing their use. A content analysis of both concepts is performed by explaining how the terms were understood and used by the members of different estates (unfree people, peasants, nobility). This allows the author to show not only the regulation of a valid marriage in the norms of the Statutes of Lithuania, but also to reveal how the notion of the validity of marriage functioned in practice.

KEY WORDS: Grand Duchy of Lithuania; Statutes of Lithuania; secular law; marriage law; marriage validity; Christianisation.

125

ANOTACIJA

Po Lietuvos krikšto visuomenėje senąsias pagoniškas tradicijas keitė krikščioniškosios normos, prisitaikydamos prie vietos papročių. Nors krikščionybės ir senųjų tradicijų susiliejimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) istorikų jau tyrinėtas, kaip tai keitė santuokos institutą, išsamiau nebuvo tirta. Santuoka LDK dažniau analizuota remiantis sutuoktinių turto (kraičio, dovio) institutų analize. Šiame straipsnyje susitelkiama į XVI a. LDK santuokos institutą ir santuokos teisėtumo sampratą. Tyrime analizuojama pasaulietinė LDK teisė, kuri buvo kodifikuota XVI a. Lietuvos Statutuose, bet išsaugojo dalį vietinių santuokos papročių, ir pasaulietinių teismų paskirų bylų medžiaga. Santuokos teisėtumo samprata straipsnyje analizuojama pasitelkiant rusėniškas sąvokas *венчание* (vinčius) ir *шлюб* (šliūbas), kurios pasaulietinėje teisėje fiksavo teisėtą (bažnytinę) santuokos sudarymą, reikšmių turinį ir jų kaitą. Išsiaiškinus abiejų sąvokų įsitvirtinimo LDK visuomenėje aplinkybes, aptariamos jų vartojimo tendencijos. Sąvokų turinio analizė atliekama aiškinantis, kaip šiuos terminus suprato ir vartojo skirtingų luomų (nelaisvųjų, valstiečių, bajorų) atstovai. Tai leidžia parodyti ne tik tai, kaip Lietuvos Statutų normos reglamentavo teisėtą santuoką, bet ir atkleisti teisėtą santuokos sampratos funkcionavimą praktikoje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė; Lietuvos Statutai; pasaulietinė teisė; santuokos teisė; santuokos teisėtumas; christianizacija.

Andželika Polinkevičiūtė, mgr., doctoral student, Lithuanian Institute of History, Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania. E-mail: andzelika.polinkeviciute4@gmail.com

XX a. antrojoje pusėje Vakarų Europos istoriografiją užliejusi moterų, o vėliau lyčių ir šeimos istorijų tyrimų banga atplukdė naujas analizės strategijas ir aktualizavo kitus istorijos tyrimų objektus. Tarp pastarųjų atsidadė santuokos institutas, nuo XX a. antrosios pusės išnagrinėtas krikščioniškosios kanonų teisės ir jos reformų, tradicijų sąveikos ar net valstybių istorijos kontekstuose¹. Istorikai ir geografiškai artimoje Lenkijoje santuokos instituto tyrimai taip pat įsisiūbavę: analizuojamos kilmingųjų² ir valstiečių³ santuokų peripetijos, sutuoktinių problemų spektras bažnytiniuose teismuose⁴. Lenkijos santuokos istorijos tyrimų išvadose buvo užfiksuota reikšminga krikščionėjimo tendencija. Priėmus krikštą, santuokos institutą valstybėje pradėjo reguliuoti krikščioniška pasaulietinė ir bažnytinė teisė. Tačiau, pasak tyrėjų⁵, dar pagoniškas tradicijas išsaugojusiam krašte krikščioniškoji santuoka prisitaikydavo prie vietos ir laiko papročių.

Krikščionybės įsiliejimo į senąsias tradicijas mechanizmai, fiksuoti jau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) istorijos tyrimų baruose, suvokiami kaip visuomenės christianizacijos reiškinys⁶. Vis dėlto santuokos instituto sampratos transformacijos iš pagoniškosios į krikščioniškąją iki šiol išsamiau nebuvo tirtos. O tai leistų užčiuopti naujus sudėtingus LDK visuomenės teisės, mentaliteto, sociokultūrinius struktūros poslinkius ir pokyčius. Problema tirama pasirinkus LDK pasaulietinę teisę kaip tyrimo priegią, nes ši buvo kodifikuota XVI a. ir įamžino dalį santuokos papročių elementų. Antai Pirmajame Lietuvos Statute (toliau – PLS) fiksuotas straipsnis (III, § 12)⁷, kuriame aiškiai nurodoma – teisėta laikoma tik bažnyčioje sudaryta santuoka. Ši norma užtikrina palikuonių teises į tėvo ir motinos turto paveldėjimą. Tačiau straipsnio formulotės sąlygiškumas „jeigu [...] turėtų jį [t. y. sūnų] su nesantuokine žmona“⁸ tarsi numatė neteisėtais ryšiais paremtą dviejų lyčių sąjungos – sutartinės santuokos – egzistavimą⁹. Taigi straipsnio nagrinėjamos problemos epicentre atsidadė bažnytinės santuokos, kaip vienintelės teisėtos vyro ir moters sąjungos, įteisinimas LDK visuomenėje.

¹ Plg. DUBY, Georges. *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore, London, 1991; REYNOLDS, Philip L. *How Marriage Became One of the Sacraments: The Sacramental Theology of Marriage from its Medieval Origins to the Council of Trent*. Cambridge, 2016; KORPIOLA, Mia. *Between Betrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600* (The Northern World, vol. 43). Leiden, Boston, 2009.

² KOCZERSKA, Maria. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa, 1975.

³ WIŚLICZ, Tomasz. *Upodobanie: Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*. Wrocław, 2012.

⁴ BINIAŚ-SZKOPEK, Magdalena. *Małżonkowie przed sądem biskupiego oficjła poznańskiego w pierwszej ćwierci XV wieku*. Poznań, 2018.

⁵ KOCZERSKA, M. Op. cit., s. 34–35; BINIAŚ-SZKOPEK, M. Op. cit., s. 108.

⁶ JURGINIS, Juozas. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius, 1976, p. 91–113; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS. Vilnius, 2006, p. 109; BARONAS, Darius; ROWELL, S. C. *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius, 2015, pp. 293–309.

⁷ *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Parengė Irena VALIKONYTĖ, Stanislovas LAZUTKA, Edvardas GUDA-VIČIUS. Vilnius, 2001, p. 152.

⁸ *Ibid.*, p. 152. Taip pat žr. JAKULIS, Martynas. Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės. *Lietuvos istorijos metraštis 2012/2*. Vilnius, 2013, p. 44–45.

⁹ Istorigrafijoje sutartinė santuoka dažniau vadinama pagoniška, žr. JURGINIS, J. Op. cit., p. 94–95.

Tyrimė susitelkiama į XVI a. LDK santuokos institutą ir jo teisėtumą, kuris atsiskleidžia nagrinėjant Lietuvos Statutus ir pasaulietinių teismų bylas. Manytina, kad šios problemos analizė reikalauja koncentruotis į „gylį“ (esmę), todėl tyrimė pasirinkta metodiškai išnagrinėti terminus, kurie pasaulietinėje teisėje fiksavo teisėtos – bažnytinės – santuokos sudarymą. Antrajame Lietuvos Statute (toliau – ALS), jau papildytame straipsnyje apie pavainikius (III, § 23) nurodyta, kad neteisėtais vaikais laikomi tie, kuriuos tėvas turi „не зъ *венчалною нешлюбною жоною*“ (liet. „ne su vinčiovota ir šliūbine žmona“)¹⁰. ALS lotyniškoje redakcijoje, lygiagrečiame straipsnyje, fiksuotas atitikmuo: (lot. *non fuisse legitimo matrimonio iunctos*) (liet. „iš neteisėto santuokinio ryšio“)¹¹. Aiškėja, kad santuokos teisėtumą pasaulietinėje teisėje įkūnijo rusėniškos sąvokos *венчание* ir *шлюб*, į lietuvių kalbą verčiamos kaip *vinčius* ir *šliūbas*.

Todėl straipsnyje siekiama tirti teisėtos santuokos sampratą pasaulietinėje LDK teisėje XVI a. nagrinėjant terminų *венчание* ir *шлюб* reikšmių turinį. Pirmiausia, išsiaiškinius terminų *венчание* ir *шлюб* įsitvirtinimo LDK visuomenėje aplinkybes, nustatoma jų vartojimo tendencijos. Analizuojant, kaip šiuos terminus suprato ir vartojo skirtingų luomų (nelaisvųjų, valstiečių, bajorų) atstovai, aiškėja jų turinys. Straipsnio chronologiją apibrėžia PLS (1529 m.) ir Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) (1588 m.) – pasaulietinės teisės kodifikavimo laikotarpis. Jis leidžia fiksuoti teisinius mechanizmus, kurie įtvirtino bažnytinės santuokos reikšmę visuomenėje. Norint užčiuopti terminų vartojimo tendencijas ir jų pokyčius, remiamasi ankstyvesniais bei vėlyvesniais šaltiniais, todėl nurodytos chronologinės ribos – sąlyginės.

Istoriografiniai tyrimai, apimantys LDK santuokos institutą, nėra gausūs, tačiau galima išskirti pagrindinę tyrimų kryptį. Tai teisės istorijos tyrimai, susiję su santuokos ir moterų turto institutų analize, remiantis Lietuvos Statutų teise ir pasaulietinių teismų bylų medžiaga¹². Ši tyrimo strategija pradėta taikyti XX a. pradžioje. Pavyzdžiui, etnografas Orestas Levickis, publikuodamas Kijevo, Podolės ir Voluinės teismų bylų medžiagą, nagrinėjo LDK stačiatikių papročių teisės relikтус santuokos sudarymo, nutraukimo aspektais, analizavo pavietų teismų medžiagą ir Lietuvos Statutų normas¹³. Remdamasis O. Levickio įdirbiu, teisės istorikas Juliuszas Bardachas išsamiai tyrė LDK stačiatikių santuokos sudarymą ir nutraukimą. Jis darė išvadą, kad santuo-

¹⁰ *Statut Viālikaha kniāstva Litoūskaha 1566 hoda*. Red. Taišīā DOŪNAR, et al. Minsk, 2003, s. 87. (Citatoje čia ir toliau pabraukta mano – A. P).

¹¹ *Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) = Statutum Lituanicum alterius editionis (1566)* (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 7). [Wyd. Franciszek PIEKOSIŃSKI.] Kraków, 1900, s. 56.

¹² VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Metrikos 4-oji Teismų bylų knyga – šaltinis moters statusui tirti. In *Lietuvos metrikos studijos: mokymo priemonė*. Sud. ir red. Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 1998, p. 131–148; VALIKONYTĖ, Irena. The Venets of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*, 1997, vol. 2, pp. 97–107; SLIZŲ, Natallīa. *Shliūbnyīā i pazashliūbnyīā stasunki shliākhty Viālikaha Kniāstva Litoūskaha ū XVI–XVII stst*. Smalensk, 2015

¹³ LEVITSKII, Orest. Cherty semeinogo byta v Iugo-zapadnoi Rusi v XVI–XVII vv. In *Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rosii. Akty o brachnom prave i semeinom byte v Iugo-zapadnoi Rusi v XVI–XVII vv*. Ch. 8, t. III. Sost. Orest LEVITSKII. Kiev, 1909, s. 1–120.

kos instituto funkcionavimui didžiulę įtaką turėjo silpna Stačiatikių bažnyčios organizacija ir stipri pasaulietinės teisės įtaka rusėniškose LDK žemėse¹⁴. Dabar LDK santuokos institutas jau pradėtas tirti miesto erdvėje¹⁵, gvildentos kai kurios šeimos papročių¹⁶, mentaliteto ir vertybių¹⁷ problemos. Iš Stepheno C. Rowello¹⁸, Martyno Jakulio¹⁹ ir Karolio Tumelio²⁰ tyrimų aiškėja nagrinėjamos problemos kontekste svarbūs krikščioniškojo LDK santuokos instituto kontūrai. Vis dėlto aptartuose tyrimuose keliami ir analizuojami kiti klausimai, todėl bažnytinės, kaip teisėtos, santuokos įsiliejimas į LDK visuomenę yra vis dar tirtina problema.

Tyrimo pagrindą sudaro normatyvinių teisės šaltinių ir pasaulietinių teismų bylų analizė. Straipsnyje remiamasi Lietuvos Statutais – PLS, ALS ir TLS²¹ publikacijomis, taip pat katalikų kanonų teisės sąvadu²². Analizuojant išsiskelę problemą, svarbūs publikuoti nenormatyviniai šaltiniai, nes juose atsiskleidžia normų taikymo aplinkybės. Tai teismų bylų įrašai, kurie fiksuoti Lietuvos Metrikoje, taip pat ikireforminių bei poreforminių žemės ir pilies teismų medžiagoje. Sutartinių santuokų sudarymo realijos ir santykis su skirtingomis konfesijomis fiksuotas Martyno Mažvydo laiškuose²³, 1578 m. Prūsijos valdžios įsakymuose Tilžės ir Ragainės apskričių bažnyčioms²⁴, 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijoje²⁵, Jono Bretkūno raštuose²⁶ ir „Postilėje“²⁷, Jėzuitų ordino raštuose metiniuose laiškuose (*litterae annuae*)²⁸. Nagrinėjant *šliūbo*

¹⁴ BARDACH, Juliusz. Zwyczajowe prawo małżeńskie ludności ruskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego (XV–XVII w.) [1963]. In BARDACH, Juliusz. *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.* Warszawa, 1970, s. 261–315.

¹⁵ KARPAVIČIENĖ, Jolanta. *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos.* Vilnius, 2005.

¹⁶ LUKSHAITE, Inge. Ob obyčae dvojnogo vykupa za zhenshchinu po litovskomu pravu. *Sovetskaia etnografija*, 1968, t. 2, s. 114–120.

¹⁷ SARCEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai.* Vilnius, 2005; JUOZAPAI TIENĖ, Rusnė. Popiežiaus Aleksandro III doktrina dėl santuokos sudarymo viduramžių Vakarų Europoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 149–160; JUOZAPAI TIENĖ, Rusnė. Tėvų valia kaip santuokos sudarymo sąlyga. *Res Humanitariae*, 2011, t. IX, p. 10–29.

¹⁸ BARASA, Darius, et al. *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais: kolektyvinė monografija.* Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015, p. 84–137; ROWELL, S. C. Church Court Records as Evidence for the Christianisation of Lithuanian Society in the Late-15th and Early-16th Century. In *Mobility in the Eastern Baltics (15th–17th Centuries)* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXIX). Ed. by Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2014, pp. 33–52.

¹⁹ JAKULIS, M. Op. cit., p. 41–57.

²⁰ TUMELIS, Karolis. Neišsipildžiusios viltys: skundai dėl nutrauktų sužadėtuvių Vilniaus vyskupijos konsistorijoje XVIII a. antroje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, serija B: Bažnyčios istorijos studijos*, 2016, t. VIII, p. 77–112.

²¹ LAPPO, Ivan. *Litovskii statut 1588 goda = 1588 metų Lietuvos Statutas.* T. 2: *Tekst = Tekstas.* Kaunas, 1938.

²² *Corpus iuris canonici.* Pars 2: *Decretalium collectiones.* Ed. Aemilius FRIEDBERG et al. Graz, 1959.

²³ MAŽVYDAS, Martynas. *Pirmoji lietuviška knyga.* Red. Kostas KORSAKAS. Vilnius, 1974, p. 245–333.

²⁴ 1578 m. valdžios įsakymai. In *Senieji lietuvių skaitymai.* I dalis. Sut. Jurgis GERULLIS. Kaunas, 1927, p. 55–65.

²⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)* (Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae, vol. 1). Red. Liudas JOVAIŠA. Vilnius, 1998.

²⁶ BRETKŪNAS, Jonas. *Rinkiniai raštai.* Parengė Jonas PALIONIS, Julija ŽUKAUSKAITĖ. Vilnius, 1983.

²⁷ *Jono Bretkūno „Postilė“:* studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė. Sud. Ona ALEKNAVIČIENĖ. Vilnius, 2005.

²⁸ *Baltų religijos ir mitologijos relikviai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.):* šaltinių rinkinys. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS. Vilnius, 2016.

ir *vinčias* terminų turinį, remiamasi lietuvių, lenkų, ukrainiečių, baltarusių etimologiniais bei istoriniais žodynais²⁹.

Teisėtą santuoką įprasminantys terminai: kodėl *vinčias* ir *šliūbas*?

Santuokos teisėtumą įprasminančio rusėniško termino *венчаніе* lietuviška forma *vinčias* lietuvių kalbos raštijoje žinota jau XVI a. Antai 1578 m. Prūsijos valdžios įsakuose Tilžės ir Ragainės apskričių bažnyčioms, kalbant apie teisėtas santuokas, minėtos *wenczawanjftie*³⁰, 1590 m. Jonas Bretkūnas „Mozės antrosios knygos“ vertime vartojo *wenczanistes*³¹, o tų pačių metų savo „Postilėje“ – *wenczawonijfte*³². Konstantino Sirvydo trijų kalbų žodyne (1642) *winciwota mote* nurodyta kaip lenkiško termino *ślubny / ślubna żona*, lotyniško *uxor legitima* (liet. *teisėta žmona*) atitikmuo³³. Tuo tarpu terminas *шлюб* (*šliūbas*) minėtame K. Sirvydo žodyne fiksuotas vien lenkiška forma *ślub*, parinkus lotynišką atitikmenį *votum* ir lietuvišką *apžadadas, apsižadėjimas*³⁴. Kol kas pavyko fiksuoti, kad *шлюб* suskamba lietuviškai maždaug XVIII a. antrojoje pusėje, dažniau pradedamas vartoti XIX a.³⁵ *Vinčias* ir *šliūbo* atitikmenų paieška lietuvių raštijoje rodo nevienodą terminų vartojimo tendenciją senojoje lietuvių kalboje. Toks netolydumas taip pat atspindi pasaulietinėje LDK teisėje.

Jau PLS fiksuoja skirtingas *венчаніе* ir *шлюб* vartojimo tradicijas. PLS (III, § 12) rusėniškojoje redakcijoje fiksuota tik *венчаніе* forma „з *невенчалною жоною мел*“ (liet. „*turėtų su nesantuokine (nevinčiavota) žmona*“), lenkiškoje parinkus atitikmenį „*nie z oddaną żoną mial*“ (liet. „*turėtų su neatiduota žmona*“), o lotyniškoje „*cum non copulata coniuge*“ (liet. „*turėtų su nesujungta žmona*“)³⁶. Tuo tarpu termino *шлюб*, kaip teisėtos santuokos sudarymo, reikšmės PLS nėra. Kodėl PLS normoje parinktas būtent *vinčias* terminas?

²⁹ *Słownik języka polskiego*. T. 3: M–O; T. 5: R–T; T. 6: U–Z. Cz. 2. Red. Samuel Bogumił LINDE. Wyd. 2. Lwów, 1857, 1859, 1860; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. T. 1. Red. Віктор MARTYNOV, et al. Minsk, 1989; *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Vyp. 3. Red. Arkadź ZBURAŪSKÍ. Minsk, 1983; Vyp. 37. Red. Aleksandr BULYKO. Minsk, 2017; *Slovník staroukrajinskoi movi XIV–XV st.* T. 2. Red. Dmitro HRINCHISHIN, et al. Kiiv, 1978; *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Parengė Kazys PAKALKA. Vilnius, 1997; PALIONIS, Jonas. *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius, 2004.

³⁰ 1578 m. valdžios įsakymai..., p. 58.

³¹ BRETKŪNAS, J. Op. cit., p. 63.

³² *Jono Bretkūno „Postilė“*..., p. 333.

³³ SIRVYDAS, Konstantinas. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas = Dictionarium trium linguarum*. Ats. red. Antanas LYBERIS. Vilnius, 1979, p. 508.

³⁴ *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*..., p. 362.

³⁵ KREGŽDYS, Rolandas. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas*: mokslinis žodynas (Studia etymologica Baltica, t. 2). Vilnius, 2016, p. 623. Prie termino *šliūbas* formos *šliūbovoti* nurodyta, kad šis terminas minimas kūrinyje „Ziwasat Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa [...] apraszitas Metusy Pona 1753, y Druka Paduotas Suprasław [...] Metusy Pona 1787“.

³⁶ *Pirmasis Lietuvos Statutas*. T. II, d. 1: *Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*. Ats. red. Stanislovas LAZUTKA. Vilnius, 1991, p. 116–117.

Baltarusių ir lenkų kalbų istoriniuose žodynuose nurodoma *венчаніе* termino etimologija³⁷ (šaknis *вен-*) susieja jį su terminu *vainikas* (rusėn. *венюк, венец*, lenk. *wiano*). Vainiko terminu buvo apibūdinami net keli teisiniai santuokos institutai. Antai merginos atsinešamo į santuoką turto – kraičio – garantija vyro turto dalimi buvo vadinama *doviu* (lot. *dotalicium*; rusėn. *вено*). Šis institutas buvo ypač svarbus vyrui mirus. Sutuoktiniui neužrašius *dovio*, pagal valstybės įstatymus, našlei buvo skiriama vainikinė (lot. *crinile, crinale*; rusėn. *венец*)³⁸. Tuo tarpu terminai *венчатъ, венчанье* reiškė vainiko uždėjimą ant jaunųjų galvų – karūnavimą. Būtent šis veiksmas Stačiatikių bažnyčioje siejamas su tuoktuvų ceremonija³⁹. Todėl *венчаніе* kanonų šaltiniuose aptinkama jau XI a. Tada Kijevo metropolito Joano atsakymuose teigta, kad praėjus amžiui po Kijevo Rusios krikšto, „*nebūna tarp paprastų žmonių palaiminimų ir vinčiaus, bet vinčių ima bajarai [...] ir kunigaikščiai*“⁴⁰.

130

Ilgainiui terminas *венчаніе* įsivyravo LDK rašto kultūroje. 1496 m. žinomas atvejis valdovo teisme, kai Voluinės bajorę, našlę Krasovską, jos vyro brolis Petruška Mušatičius kaltino buvus neteisėta žmona (*невенчалная*)⁴¹. Atrodo, kad jau XVI a. pradžioje *венчаніе* įprasmino ne tik pagal graikų katalikų apeigas sudarytą santuoką. LDK valdovo Aleksandro 1502 m. instrukcijoje pasiuntinybei Maskvoje buvo numatyta sąlyga, lietusi valdovo santuoką su Elena, Maskvos kunigaikščio dukra. Esą jei pasiuntinių būtų klausama, ar ne kardinolas valdovą su Elena turėjo sutuokti (*мел веньчати*), šie turėtų atsakyti, kad kardinolas įsakė kunigaikščiui Vilniaus vyskupui patvirtinti santuoką kardinolo vardu⁴². Todėl PLS normoje greičiausiai buvo fiksuojama jau nusistovėjusi tradicija *венчаніе* terminą vartoti kalbant apie teisėtą santuoką, kuri buvo sudaryta Katalikų ar Stačiatikių bažnyčioje.

Terminas *шлюб*, kaip teisėtos santuokos atitikmuo, fiksuojamas tik ALS (III, § 23) normoje. Čia jis atsiderė šalia termino *венчаніе*, nurodant sinoniminę reikšmę: „*хотя по венчанью а въ шлюбѣ*“⁴³ (liet. „*nors po teisėtos santuokos sudarymo*“). Tai, kad ter-

³⁷ *Słownik języka polskiego...* T. 6, s. 181–182, 214; *Historyчны слоўнік беларускай мовы...* Vyp. 3, s. 110.

³⁸ Išsamiau apie tai žr. VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Metrikos..., p. 129–134; VALIKONYTĖ, I. *The Venets...*, pp. 97–107; ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius, 2003, p. 103–124; SLIZŲ, N. Op. cit., s. 159–204.

³⁹ *Historyчны слоўнік беларускай мовы...* Vyp. 3, s. 110. Pasak Johno Meyendorffo, karūnos ant jaunųjų galvų simbolizuoja džiaugsmą ir gerovę, jei jie laikysis vienintelės sąlygos – priims Dievą, jo tiesą bei tvarką. Taip karūna tapo pergalės prieš nesantuokinius ryšius simboliu, žr. MEYENDORFF, John. *Marriage. An Orthodox perspective*. 2nd Ed. Crestwood, NY, 1975, pp. 38–39.

⁴⁰ *Pamiatniki drevnerusskogo kanonicheskago prava*. Ch. 1: *Pamiatniki XI–XV v.* (Russkaia istoricheskaia biblioteka, t. VI). Red. Aleksej PAVLOV. Sankt-Peterburg, 1880, s. 18; LEVITSKII, O. Op. cit., s. 32: „[...] не бывает на простых людехъ благословение и венчанье, но бояромъ [...] и княземъ венчатися“.

⁴¹ *Lietuvos Metrika*. Kn. 6: 1494–1506. *Užrašymų knyga 6*. Parengė Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 143, nr. 190.

⁴² *Lietuvos Metrika*. Kn. 5: 1427–1506. *Užrašymų knyga 5*. Parengė Algirdas BALIULIS, Artūras DUBONIS, Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius, 2012, p. 309, nr. 507.

⁴³ *Statut Viālikaha kniāstva Litoūskaha 1566 hoda...*, s. 88; *Statut Litewski drugiej redakcyi...*, s. 56–57: lenk. „*ktore po winczaniu y slubie*“, lot. „*matrimonium legitimum*“.

minai buvo sinonimai, patvirtina žodynuose aptinkamos *венчание* reikšmės, nes juose duodami termino paaiškinimai ir sinonimai, tarp kurių atsидūrė *шлюб*⁴⁴. Tai kodėl *шлюб*, kaip *венчание* sinonimas, įtraukiamas tik į ALS?

Atsakymo vertėtų ieškoti termino *шлюб* reikšmėse. PLS III skyriuje yra net kelios normos, kuriose valdovas „įsipareigoja“ arba „pažada“ (rusėn. *шлюбуетъ*, lenk. *ślubuje*, lot. *promittit*) valstybės ir ponų tarybos nežeminti⁴⁵. Dvi termino reikšmės pateikia ir dabartiniai istoriniai žodynai: pirmoji *шлюб* reikšmė yra susitarimas, pasižadėjimas ir įsipareigojimas, o tik antroji – santuokos sudarymas bažnyčioje⁴⁶. Būtent pirmoji termino reikšmė plačiai vartota LDK visuomenėje. Tuo įsitikinti leidžia valdovo raštinėje dar ikistatutinėje epochoje surašyti dokumentai. Antai 1487 m. Kazimieras Jogailaitis siuntė raštą Ovručos vietininkui, pranešdamas, kad Ovručo miestelėnai – smuklininkai, prašė jų smuklių neatimti ir „*pasižadėjo mums* [t. y. valdovui] *mokestį padidinti*“⁴⁷. 1507 m. Žygimantas Senasis, pasiuntiniams pas Maskvos valdovą buvo liepęs derėtis dėl įvairių politinių reikalų ir, be kita ko, minėjo, kad belaisviai paleidžiami šalims susitarus (*любо на шлюбъ*) arba išpirkus⁴⁸. Atvejai rodo, kad egzistavo dvi formos: *шлюб* ir *слюб*. Žodynuose nurodoma, kad *слюбити* yra senosios lenkų kalbos *ślubować* atitikmuo ir skolinys⁴⁹.

Greičiausiai jau XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais terminas *шлюб* pradėtas vartoti ne tik fiksuojant susitarimą ar pažadą, bet ir santuokos sudarymą. Tą liudija 1516 m. valdovo teisme nagrinėta byla. Ji buvo keliamą dėl Onos Liutauraitės Chreptavičiūtės santuokos. Dėl merginos varžėsi du vyrai: Andrius Davaina ir Jurgis Astikas. Mergina, nenorėjusi tekėti už Andriaus Davainos, skundė per pasiuntinį savo motiną Jurgiu Astikui. Ji nurodė, kad jos motina „*liepė man pasižadėti pakamariui ponui Andriui Davainai, o šią naktį mane per prievartą turi už jo atiduoti*“⁵⁰. Chreptavičiūtė kreipėsi į Jurgį Astiką, mat tarp jųdviejų anksčiau buvo susitarta dėl santuokos, ir prašė, kad ją pasiimtų iš motinos namų⁵¹. Šaltinio analizė rodo, kad *шлюб* čia fiksavo ne vien susitarimą, bet ir pažadą susituokti. Matyt, būtent dėl pirmosios *шлюб* – kaip susitarimo – reikšmės šis terminas tapo teisėtos santuokos sinonimu. Dar XII a. popiežiaus

⁴⁴ *Słownik języka polskiego...* T. 6, s. 214; *Histarychny sloŭnik belaruskaj movy...* Vyp. 3, s. 110.

⁴⁵ *Pirmasis Lietuvos Statutas...* T. II, d. 1, p. 108 (III, § 1 ir 2).

⁴⁶ *Słownik języka polskiego...* T. 5, s. 328–329; *Histarychny sloŭnik belaruskaj movy...* Vyp. 37, c. 147–148.

⁴⁷ *Lietuvos Metrika*. Kn. 4: 1479–1491. *Užrašymų knyga 4*. Parengė Lina ANUŽYTĖ. Vilnius, 2001, p. 46, nr. 12: „[...] а *слюбилу* намъ плату повышым“.

⁴⁸ *Lietuvos Metrika*. Kn. 7: 1506–1539. *Užrašymų knyga 7*. Parengė Inga ILARIENĖ, Laimontas KARALIUS, Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius, 2011, p. 108, nr. 36.

⁴⁹ *Slovník staroukrajinskoi movi...* T. 2, s. 360.

⁵⁰ *Litovskaia Metrika*. T. 1 (Russkaia Istoricheskaia Biblioteka, izdavaemaia imperatorskoiu Arkheograficheskoiu kommissieiu, t. XX). Sost. Sergei BERSHADSKII. Peterburg, 1903, s. 945, № 256: „[...] казалa мне *слюбити за пана* Анѣдря Довоинобича, подѣкоморого; а тоѣ ночи маѣть мене квальтомъ силою за него отдати“.

⁵¹ *Ibid.*, s. 945: „[...] эѣ къ собе взяль, водле *слюбѣ* нашего“. Apie šį atvejį išsamiau žr. VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai ištekėti: realybė ar fikcija? In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA et al. Vilnius, 1997, p. 154.

Aleksandro III buvo suformuota santuokos sudarymo doktrina⁵², paremta abiejų besituokiančių asmenų laisva valia ir sutikimu.

Todėl jau XVI a. 4–5-uju dešimtmečiais terminas *шлюб* įsitvirtina greta *венчание* kaip sinonimas. Tą rodo pasaulietinių teismų bylų medžiaga. 1537 m. Jonas Jurevičius valdovo teisme skundė Oną Kęsgailienę, kad šioji nenorinti būti ieškovo žmona, nors „*ji su juo šliūbą ėmė ir vinčių turėjo*“⁵³. O štai Polocko pavieto bajorė ponia Mykolienė Senkovičienė 1541 m. ginčijosi su kunigaikštienė Podberzskienė dėl mirusio brolio žemės valdų. Nors atsakovė nepasirodė, šios įgaliotinis prašė atidėti bylos nagrinėjimo laiką. Netikėtai buvo prisimintas ieškovės globojamas Šv. Mykolo cerkvės stačiatikių kunigas, kuris teisme paliudijo, kad sutuokė atsakovę – kunigaikštienę Podberzskienę – su šiosios antruoju vyru kunigaikščiu Andrejumi Odincevičiumi. Stačiatikių kunigas, liudydamas teisėtos santuokos sudarymą, sinonimiškai pavartojo terminus *vinčius* ir *šliūbas*⁵⁴. Atrodo, tokia sinonimiška terminų vartojimo tendencija buvo įprasta XVI a. viduryje. Ir tai nulėmė dvigubos santuokos teisėtumą išreiškiančios formos patekimą į jau minėtąjį ALS straipsnį (III, § 23)⁵⁵.

Vis dėlto gausu atvejų, kai XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje *шлюб* ar *венчание* šaltiniuose pasirodo kaip vienintelis santuokos teisėtumą įkūnijantis terminas⁵⁶. Tačiau toliau analizuojami atvejai rodo, kad *венчание* vartojimas, kalbant apie teisėtą, bažnytinę santuoką, yra dažnesnis.

„Paleistuvystėje gyvena ir nesituokia“: teisėtos santuokos turinio kontūrai

Iš naujausių istoriografinių tyrimų ryškėja kitas LDK XV–XVI a. katalikiškos visuomenės veidas. Sužinota, kaip skirtingi LDK luomai dalyvavo konfesiniame gyvenime, rūpinosi materialine ir dvasine Katalikų bažnyčios gerove, kėlė bylas katalikų vyskupysčių

⁵² JUOZAPAITIENĖ, R. Popiežiaus Aleksandro III doktrina..., p. 149–160. Apie tėvų valią sudarant vaikų santuoką žr. JUOZAPAITIENĖ, R. Tėvų valia..., p. 10–29.

⁵³ *Lietuvos Metrika*. Kn. 21: 1536–1537. *Užrašymų knyga 21*. Parengė Artūras DUBONIS. Vilnius, 2019, p. 191, nr. 171: „[...] она *шлюбъ* з ним брала и *венчане* мела“.

⁵⁴ *Lietuvos Metrika*. Kn. 229: 1540–1541. *10-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Stanislovas LAZUTKA et al. Vilnius, 2003, p. 158, nr. 250: „Бо дей, я *венчалъ* князя Анѣдрея Одинѣевича с кнегинею Семеновою, водлугъ обычаю закону светого хрестияньскогого, а такъ, дей, розказаль ми владыка, абых о *слюбъ* тотъ, яко ся деяло межы ними, поведиль тутъ передъ правомъ.“

⁵⁵ *Statut Viālikaha kniāstva Litoūskaha 1566 hoda...*, s. 87: „не зъ *венчалною нешлюбною* жоною“.

⁵⁶ Pavyzdžiui, 1540 m. fiksuotame pareiškime teismui Ašmenos pavieto bajoras skundžia to paties pavieto bajorą Stanislavą Kutevičių dėl pirmojo dukters „*слюбъ* малженский“ su antruoju, žr. *Lietuvos Metrika...* Kn. 229, p. 56, nr. 82. Arba 1555 m. atvejis, kai valdovo teisme bylinėjosi kunigaikščiai Solomireckiai dėl jų seseriai vyro užrašytos pinigų sumos iš Kamenio pilies. Broliai nurodė, kaip sesuo buvo ištekinga: „*е малженство сестру их* [...] и *венчавши* его с нею“, žr. *Lietuvos Metrika*. Kn. 248: 1554–1556. *34-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Neringa ŠLIMIENĖ, Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 2018, p. 67, nr. 66.

bažnytiniuose teismuose⁵⁷. Tarp jų pasitaikydavo ginčų dėl santuokos ar sužadėtuvių nutraukimo⁵⁸, santuokos sudarymo teisėtumo ar net daugpatystės⁵⁹. Pastaroji tema nagrinėta remiantis užsieniečių – popiežių, literatų, kartografų – darbais, mat šie kaltinę LDK gyventojus daugpatyste. Paaiškėjo, kad dažniausiai apie tai rašę autoriai nesilankė LDK, rašė kompiliacinio pobūdžio darbus⁶⁰ ir nesuprato senųjų santuokos papročių⁶¹, nepripažino neteisėtų santuokų ar santuokos išardomumo⁶². Taigi šios tyrimų temos kelia naujų LDK visuomenės krikščioniškojo identiteto klausimų, liudija konfesinių normų prigijimą ir jų sąlytį su vietos papročiais. Vis dėlto santuokos teisėtumo suvokimas pagal konfesijų (katalikų, stačiatikių ir protestantų) dogmas ir šių santykis su vietos tradicijomis gali papildyti turimas žinias apie LDK krikščioniškąją visuomenę. Šį santykį – bent jau iš dalies – įgalina užčiuopti pasaulietinėje teisėje ir taikant jos normas aptinkami *шлюб* ir *венчание* terminai ir jų reikšmės.

Skirtingų konfesijų dvasininkai XVI a. ganytojiškai rūpinosi LDK visuomenės dora ir siekė, kad vienintele teisėta dviejų asmenų sąjunga taptų sakramentu sutvirtinta santuoka. Tačiau, atrodo, čia buvo susidurta su sunkumais. Apie juos smulkių žinių randame šaltiniuose. Antai 1509 m. stačiatikių Kijevo ir Rusios metropolitas Josifas valdovui Žygimantui Senajam pranešė, kad LDK rusėniškuose miestuose žmonės nederamai gyvena ir „žmonas paėmę, nesituokia (nesivinčiovoja)“⁶³. Vilniaus vyskupas Povilas Alšėniškis 1537 m. taip pat skundėsi valdovui, kad Vilniuje žmonės gyvena paleistuvystėje ir nesituokia, o teisėtas sutuoktines vyrai nuo savęs varo⁶⁴. Martynas Mažvydas 1551 m. laiške Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui pranešė, kad jo parapijiečiai Ragainėje nenoriai mokosi tikėjimo tiesų. Esą jie, slapta susižadėję, tuoktis vyksta į kitą parapiją (dažniausiai į Lietuvą arba Žemaitiją) arba iš viso gyvena nesusituokę⁶⁵. Pirmos lietuviškos knygos autoriaus žodžius patvirtina 1578 m. Prūsijos valdžios įsakymai Tilžės ir Ragainės bažnyčioms. Aiškėja, kad Prūsijoje *wenczawanijties* lydi įvai-

⁵⁷ ROWELL, S. C. Op. cit., pp. 33–52.

⁵⁸ TUMELIS, K. Op. cit., p. 77–112.

⁵⁹ BARASA, D., et al. Op. cit., p. 103–104.

⁶⁰ Teigiama, kad Aenea Sylvio de Piccolomini (vėliau tapęs popiežiumi Pijumi II) buvo pirmasis, XV a. savo veikale „Kosmografija, arba Azijos ir Europos aprašymas“ paminėjęs LDK moterų „santuokos pagalbininkus“ bei santuokos išardomumą. Žr. SARCEVIČIENĖ, Jolita. Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaidis istoriografijoje. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 1999, [t.] 1, p. 30–39.

⁶¹ LUKSHAITE, I. Op. cit., s. 114–120.

⁶² JURGINIS, Juozas; LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai. Feodalizmo epocha: iki aštuonioliktojo amžiaus*. Vilnius, 1981, p. 39–40; KIAUPIENĖ, Jūratė. XVI amžiaus Vilniaus viešojo gyvenimo vaizdai. *Mūsų praeitis*, 1992, t. 2, p. 21–29.

⁶³ *Akty, odnosiaschiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoiu kommissieiu*. T. 2: 1506–1544. Sost. Ivan GRIGOROVICH. Sankt Peterburg, 1848, s. 63: „[...] жоны поймучи не венчаются“. Plg. BARDACH, J. Op. cit., s. 265. Daugiau apie tai žr. KARPAVIČIENĖ, J. Op. cit., p. 143–145.

⁶⁴ *Lietuvos Metrika...* Kn. 21, p. 57, nr. 39: „а иншии у блуде мешкають не венчаюци ся и с ними дети мевают, а свои жоны от себе отгоняють. Так теж и жоны от мужовъ утекають и за иншых идуть, и венчают“.

⁶⁵ MAŽVYDAS, M. Op. cit., p. 281–282.

rios ceremonijos, primenančios „*paganifchkus pratus*“⁶⁶, o lietuviai dažnai keliaują į Žemaitiją ir ten pagal katalikiškas tradicijas tuokiasi⁶⁷. Taip pat Lietuvoje ir Žemaitijoje, ką rodo 1600 m. jėzuitų kolegijos siųstas metinis laiškas, surengtų misijų metu buvo fiksuota apie 100 nepašventintų santuokų (neaišku, kur tiksliai), kurios katalikiškomis apeigomis buvo pataisytos⁶⁸.

Apie kokias nepašventintas santuokas kalbėjo jėzuitai? Atsakymą pateikia kitas, dar ankstesnis, 1589 m. Rygos jėzuitų kolegijos metinis laiškas, kuriame teigiama, esą Livonijoje žmonės „*didele dalimi vestuves kelia be santuokos, kaip pagony*“⁶⁹. Ši šaltinio žinutė patvirtina Marios Koczerskos ir Magdalenos Biniaš-Szkopek darytas išvadas, susijusias su santuokos instituto transformacija. Pasak tyrėjų, pagoniškos santuokos buvo sudaromos vestuvių metu, tačiau priėmus krikščionybę tuoktuvės (*šliūbo* ir/ar *vinčiaus* suteikimas) tapo sudedamąja teisėtos santuokos sudarymo proceso dalimi⁷⁰. Todėl priėmus krikštą teisėtos santuokos sudarymą pradėjo žymėti du etapai: tuoktuvės (sudaromos dalyvaujant dvasininkui) ir vestuvės. Ši teorija jau buvo taikyta LDK situacijos analizei: pasak O. Levickio ir J. Bardacho, rusėniškose LDK žemėse XVI a. vien vestuvėmis sutvirtintos (sutartinės ar pagoniškos) santuokos buvo prilyginamos teisėtoms. Ir jos laikytos tinkama santuokos sudarymo forma⁷¹. Šią tyrėjų išvadą leidžia tikrinti pasaulietinės teisės normos ir teismų bylų analizė.

Pasaulietinių teismų medžiagoje retai pasitaiko atvejų, kai pagrindiniu skundo objektu buvo tapę neteisėti vyro ir moters ryšiai. 1588 m. Upytės žemės teismą pasiekė Tomašo ir Jono Franckovičių skundas, kuriame šie skundė brolių Stanislovą. Pasak pareiškėjų, brolis po savo teisėtos žmonos mirties pasiėmė sau į namus virėją Rajiną, su ja gyveno 9 metus, susilaukė dviejų vaikų ir neseniai šią moterį vedė. Pareiškėjai nurodė, kad tokiais veiksmais brolis daro skriaudą savo teisėtiems vaikams iš pirmosios santuokos⁷². Skunde greičiausiai slėpėjo Stanislovo turto paveldėjimo problema, mat teisę į paveldėjimą iki Stanislovo santuokos su virėja Rajina turėjo tik vaikai iš pirmosios santuokos. Stanislovo vaikai su virėja Rajina, iki jų santuokos, laikyti pavainikiais, o šie neturėjo teisės į paveldėjimą. Tai rodo norma, įrašyta jau į PLS (III, § 12), kurioje pavainikiu laikytas asmuo, gimęs iš nesantuokinės žmonos⁷³. Šioje normoje ir ją taikant teismų bylose jaučiama akivaizdi bažnytinės teisės įtaka. Būtent bažnytinėje teisėje nurodoma, kad tik teisėta santuoka gali įteisinti palikuonių statusą ir jie

⁶⁶ 1578 m. valdžios įsakymai..., p. 58.

⁶⁷ Ibid., p. 64.

⁶⁸ *Baltų religijos ir mitologijos relikvai...*, p. 105.

⁶⁹ Ibid., p. 84: „*nuptias celebrat inuuptas, more ethnicorum*“.

⁷⁰ KOCZERSKA, M. Op. cit., s. 34–35; BINIAŠ-SZKOPEK, M. Op. cit., s. 108.

⁷¹ LEVITSKII, O. Op. cit., s. 35; BARDACH, J. Op. cit. s. 277.

⁷² *Opis' dokumentov Vilenskago Tsentral'nago Arkhiva drevnikh aktovykh knig*. Vyp. 8: *Akty Upitskago grodskago suda za 1584–1615 gody*. Avtor pred. Aleksandr ZENKOVICH. Vil'na, 1912, st. 65, № 488.

⁷³ JAKULIS, M. Op. cit., p. 44–45.

galintys paveldėti tėvų turtą⁷⁴. Todėl atitinkamai tik teisėti vaikai gali valdyti paveldėjimą.

Analogiškai, šioji teisės norma buvo taikoma pasaulietiniuose teismuose sprendžiant neteisėtos (*nevinčiatotos ar nešliūbinės*) santuokos turto paveldėjimo klausimus. Vienas jų – neteisėtos sutuoktinės, tapusios našle, teisė į vyro nuosavybę. PLS IV skyriuje buvo įteisinta įdovintos ir neįdovintos našlės padėtis: turto išsaugojimas ir perdavimas vaikams, kitos turto valdymo ir praradimo peripetijos⁷⁵. Tačiau neteisėtos žmonos situacija vyrui mirus ten neaparta. Greičiausiai ji negalėjusi valdyti jokio vyro turto, nes neturėjusi tam jokio teisinio pagrindo. Todėl pasaulietiniuose teismuose galima fiksuoti dvejopas situacijas, kurios liėtų bajorų luomą. Tai našlių bandymas įrodyti santuokos teisėtumą ir giminaičių siekis užvaldyti našlės valdomą turtą, šią kaltinant gyvenus su vyru neteisėtoje santuokoje.

Našlė Nastasija Rajacarienė teismuose dėl mirusio vyro Rajacaro turto net kelis sykius bylinėjosi su valdovo dvarioniu Tiškumi Pivovu. 1532 m. valdovui buvo pranešta, kad Naugarduko vaivada Stanislovas Goštautas Nastasiją pripažino buvus neteisėta žmona ir vyro palikimą paskyrė valdovo dvarioniui⁷⁶. Valdovo teisme 1533 m. Rajacarienė vėl bandė įrodyti savo santuokos teisėtumą, į ką atsakovas, valdovo dvarionis, atsakęs, kad moteris buvo tik velionio virėja⁷⁷. Valdovas, atsižvelgęs į tai, kad moteris nepateikė įrodymų, patvirtino vaivados teismo sprendimą, paveldėjimą paskyrė valdyti atsakovui.

Svarbiausias argumentas, lėmęs bylos nagrinėjimo baigtį ir galėjęs padėti apsiginti nuo aršių vyro giminaičių, buvo teisėtos santuokos įrodymai: liudijimai arba specialūs raštai. 1496 m. santuokos teisėtumą turėjo paliudyti pakviestas Jokūbas Montautaitis, deja, šis prisipažino, kad nedalyvavo ieškovės Voluinės bajorės Krasovskos tuoktuvėse, todėl šioji neteko vyro dvaro⁷⁸. O štai 1556 m. Gardino teisme našlė bajorė Ulka Fedkovna bandė įrodyti buvusi teisėta Senkaus žmona šešurui Chodorovičiui. Ieškovas Chodorovičius pasiūlė į teismą pakviesti stačiatikių kunigą, kuris Ulkai ir jo sūnui Senkui suteikė *vinčių*. Numatytais teismlaikiais atsakovė kartu su kviečiamu kunigu nepasirodė, todėl buvo paskelbta neteisėta Chodorovičiaus sūnaus žmona⁷⁹. 1555 m. našlė Gardino bajorė Polonija Jonienė taip pat bandė įrodyti savo santuokos teisėtumą. Vyro seserims ji nurodžiusi, kad negalinti į teismą pakviesti kunigo, kuris sutuokė ją su vyru, nes šis jau miręs. Todėl teisme ji pateikė vyro testamentą, kuria-

⁷⁴ *Corpus iuris canonici...*, Lib. IV, tit. 17, cap. 1, p. 709.

⁷⁵ VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Metrikos..., p. 131–148; SLIZŲ, N. Op. cit., s. 159–204.

⁷⁶ *Lietuvos Metrika*. Kn. 226: 1532–1534. 7-oji Teismų bylų knyga. Parengė Laimontas KARALIUS. Vilnius, 2019, p. 26, nr. 19.

⁷⁷ *Lietuvos Metrika*. Kn. 227: 1533–1535. 8-oji Teismų bylų knyga. Parengė Irena VALIKONYTĖ et al. Vilnius, 1999, p. 33–34, nr. 17.

⁷⁸ *Lietuvos Metrika...* Kn. 6, p. 143, nr. 190.

⁷⁹ *Akty, izdavaemye Vilenskoiu Arkheograficheskoiu Kommissieiu*. T. 17: *Akty Grodnenskago zemskago suda*. Sost. Iulian KRACHKOVSKII, et al. Vil'na, 1890, s. 405, № 986.

me Polonijai ir jos dukrai buvo užrašytas vyro turtas⁸⁰. Akivaizdu, kad našlės situacija po vyro mirties priklausė nuo sudarytos santuokos teisėtumo: tik sudaryta teisėta (dalyvaujant dvasininkui) santuoka užtikrino galimybę valdyti vyro turtą, o specialūs raštai (testamentai ar dovio užrašymai) garantavo teisinę apsaugą.

Vis dėlto tėvų santuokos teisėtumas buvo svarbiausias bylinėjantis palikuonims. Tik įrodę tėvų santuoką buvus bažnytinę, šie gaudavo paveldėjimo teisę⁸¹. Dar iki PLS priėmimo, XVI a. antrajame dešimtmetyje, buvo nagrinėta byla, kai Semeliškių valsčiaus bajoras Andrius Ivaškevičius su žmona bylinėjosi su šešiais dėdės bajoro Kundrato vaikais. Vaikai buvo sugyventi su nelaisvąja. Ieškovai teigė, kad po dėdės mirties tie vaikai valdo visą Kundrato turtą, nors vaikų motina, nelaisvoji, su dėde *nesivinčiojo* (*не венчала*) ir kartu jie gyveno neteisėtai. Tuo tarpu nelaisvosios vaikai situaciją suprato kitaip. Jie manė, kad jų motina buvo „už to [t. y. susituokusi] tėvo mūsų Kundrato“⁸² ir dėl to jie po tėvo mirties valdė jo turtą kaip savo tėvoniją. Teisėjui atsakovų paklausus, ar jie žino jų motiną (nelaisvąją) buvus teisėta (*венчальная*) žmona, šie negalėjo atsakyti ir nepateikė jokių įrodymų. Atsižvelgus į tai, teisėjai priėmė sprendimą ieškovų naudai. Akivaizdu, kad šioje byloje susidūrė du skirtingi požiūriai dėl santuokos teisėtumo. Nelaisvosios vaikų teisė į paveldėjimą buvo pagrįsta įsitikinimu, kad tėvų santuoką įkūnijo jų gyvenimas kartu. Tuo tarpu Kundrato giminaičiai – bajorų luomo atstovai – suvokė, kad ne sugyvenimas kartu, o sakramentas įteisina santuoką.

Atrodo, kad bajorija jau XVI a. viduryje suvokė sakramentu sutvirtintos santuokos esmę: jos teisėtumą ir amžinumą. 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos metu buvo apklaustas Varnių klebonas Martynas Goslickis, kuris teisėjavo vyskupo teisme. Jis paaiškino, kad dažniausiai sulaukia bylų dėl santuokos, nes susituokus, „*vyras nebepori laikyti savo žmonos*“⁸³. Iš tiesų, pasaulietinių teismų bylose galima fiksuoti santuokos problemų atgarsių, kai santuokos ryšį neteisėtai bandoma nutraukti vieno iš sutuoktinių iniciatyva. 1587 m. į Upytės žemės teismą kreipėsi bajorė Agnieška Jokūbaitė. Ji teigė, kad jos „*teisėtas (šliūbinis) sutuoktinis*“ Kristupas Steckevičius, gyvenęs santuokoje „*kaip su teisėta (vinčiovota) sutuoktine*“⁸⁴, pasiėmęs dalį turto, pabėgo. Ir tokie „pabėgėliai“ dažnai pradėdavę kurti naujas šeimas: 1593 m. į Upytės pilies teismą buvo pakviestas Jonas Durasas, kuris, palikęs savo teisėtą žmoną, Ašmenos pavieto bajorę Oną Rostevnaite, „*su kita [...] šliūbą paėmė*“⁸⁵.

⁸⁰ *Akty izdavaemye Vilenskoiu komissieiu dlia razbora drevnikh aktov*. T. 21: *Akty Grodnenskago zemskago suda*. Sost. Iulian KRACHKOVSKII, et al. Vil'na, 1894, s. 6, № 13.

⁸¹ JAKULIS, M. Op. cit., p. 45.

⁸² *Litovskaia Metrika*... T. 1, s. 128–129, № 98: „[...] *ижь matka наша была за тымь отцомь нашимь Кундратомь*“. Plg. JURGINIS, J. Op. cit., p. 95.

⁸³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*..., p. 275.

⁸⁴ *Opis' dokumentov*... Vyp. 7: *Akty Upitskago zemskago suda za 1585–1587 gg.*; *Akty Rossienskago podkomorskago suda za 1595–1655 gg.* Avtor pred. Dmitrii DOVGIALLO. Vil'na, 1909, st. 190, № 1066: „[...] *малжонкохъ шлюбной [...] яко з малжонкою венцальною в стагле светомъ малженскомъ*“.

⁸⁵ *Opis' dokumentov*... Vyp. 8, st. 211, № 412: „[...] *съ другою [...] шлубъ, мель*“.

Nors nežinoma šios bylos baigtis, tačiau, pagal TLS (V, § 22), asmuo, palikęs savo teisėtą žmoną ir vedęs antrą sykį, buvo baudžiamas mirties bausme⁸⁶. 1596 m. tokia bausmė buvo paskirta. Žemaitijos žemės teisme buvo aktuotas bajoro Martyno Kelpšos ir jo žmonos Barboros susitarimas. Iš rašto aiškėja, kad Kelpša vedė Barborą, susilaukė su ja dviejų sūnų ir ją, „šventame santuokos būvyje, vinčiatotą žmoną“⁸⁷, palikęs vedė Dorotą Jonaitę. Barbora kreipėsi į bažnytinį teismą⁸⁸, kuris, pagal TLS, nuteisė vyrą mirties bausme. Vyras, supratęs, kad jam gresia mirtis, susitarė su pirmąja žmona. Jis įvykdė pirmosios žmonos reikalavimą ir užrašė į dviejų sūnams savo dvarą. Tuo tarpu Barbora „išlaisvino“ savo vyrą ir jo antrąją žmoną nuo bažnytinio teismo sprendimo⁸⁹. Vyro paliktoji žmona Barbora žinojo galinti kreiptis į bažnytinį teismą ir tikėtis jame jai palankaus sprendimo, nes buvo teisėta Martyno Kelpšos žmona ir savo ryšį su sutuoktiniu laikė neišardomu.

Taigi, bajorų luomo atstovai ne vien suvokė teisėtos santuokos prasmę, bet gebėjo santuokos teisėtumu pasinaudoti kaip teisine norma bylinėdamiesi teisme. Tą įrodo kitas 1558 m. atvejis. Gardino žemės teisme dėl turto ginčijosi du broliai Martinovičiai: ieškovas Griška ir atsakovas Stasius. Pirmasis kaltino antrąjį, kad šis savavališkai užgrobęs jam priklausančią tėvoninę dalį. Atsakovas bandė gudrauti teigdamas, kad jie esą vieno tėvo sūnūs, tačiau skirtingų motinų, ir jis nežinąs, ar Griškos motina tėvui buvo teisėta žmona („жона венчалная“). Ieškovas pasiūlė apklausti trečiąjį brolių, kuris paliudijo, kad jiems – visiems broliams – gerai žinoma, jog antroji tėvo žmona buvo teisėta⁹⁰. Tai išsiaiškinus, bylos nagrinėjimas buvo tęsiamas.

Bandant užčiuopti pagrindines tendencijas, atspindinčias LDK valstiečių teisėtos santuokos suvokimą, svarbūs keli momentai. Valstiečiai Lenkijoje dar XVII–XVIII a. gyvenimą kartu be Santuokos sakramento laikė įprastu reiškiniu, o tam įtakos turėjo kaimo kasdienybė ir papročių teisės normos. Tačiau valstiečiai tuomet jau skyrė ne-santuokinius ir santuokinius ryšius bei suprato, kad bažnytinė santuoka įteisina vyro ir moters santykis⁹¹.

Grįžtant prie LDK XVI a. realijų, šaltiniai leidžia teigti, kad valstiečiai dar tik pradėjo skirti bažnytinės ir sutartinės santuokos skirtumus. Tą patvirtina net keli atvejai, leidžiantys matyti skirtingas perspektyvas. Pavyzdžiui, 1540 m. valdovo valstietė Sofija po vyro mirties pabėgo pas žmogų, kurį laikė patėviu, nes jos motina su juo gyveno,

⁸⁶ LAPPO, I. Op. cit., p. 301: „кто, жону свою венчальную живую маючи, другую поняль, тотъ ничимъ иным, одно горломъ маеть быти каранъ“.

⁸⁷ *Opis' dokumentov...* Вып. 4: *Акты Rossienskago zemskago suda za 1595–1598 gody*. Avtor pred. Ivan SPROGIS. Vil'na, 1905, st. 68, № 94: „[...] в стане светомъ малженскомъ венчальную жону“.

⁸⁸ Ibid., st. 68, № 94: „до права духовного жомойтского за слушными и правными доводы своими“.

⁸⁹ Ibid., st. 97–98, № 304: „а я, говорить Барбара, з угоды померкованья приятельского с того презыску моего у суду духовнаго на нихъ презысканого, на пана Мартина Келпша и паню Дороту Яновну, теперешнюю жону его, волными чиню, с того права вечными часы вызволаю“.

⁹⁰ *Акты...* Т. 21, s. 389–390, № 522.

⁹¹ WIŚLICZ, T. Op. cit., s. 48–49.

tačiau nebuvo susituokusi⁹². Tais pačiais metais buvo kelta byla valdovo valstiečiui Motiejui Nesterovičiui. Motiejus, palikęs savo teisėtą sutuoktinę, vedė antrąsyk – miestiečio Jančiko podukrą. Išaiškėjus, kad pirmoji valstiečio žmona buvo teisėta⁹³, teismas nurodė Motiejui grįžti pas pirmąją sutuoktinę. Neaišku, kodėl Motiejus taip pasielgęs, – galbūt jis nesuvokė teisėtos santuokos reikšmės, todėl vedęs dar sykį? O štai 1554 m. Gardino žemės teisme savo valstietį Fedką gynė bajoras Mikalojus Toločka. Bajoras skundė Fedkos žmoną Orinką, nes šioji, pasak bajoro Toločkos, būdama teisėta jo valstiečio Fedkos žmona, nuo jo pabėgo ir ištekėjo už kito, bajoro Vasilijaus Machničos pavaldinio Marko Bukevičiaus. Į teismą liudyti buvo iškviesta pati Orinka, kuri situaciją paaiškino taip: „*tiesa yra, kad su juo [t. y. Fedka] aš gyvenau esant badmečiui dvejus ar pusantrų metų, tačiau jo žmona nebuvo ir su juo vinčiaus neėmiau. O, po to dėl sunkumų ir iš jo patiriamo smurto šalin ėjau. Dabar teisėtą (vinčiovotą) vyrą turiu, su kuriuo vaikų susilaukiau ir jis yra tas pavaldinys, to Vasilijaus*“⁹⁴.

Ši byla liudija tik atsirandančią teisėtos-neteisėtos santuokos sampratą tarp valstiečių, mat Fedka teisėta santuoka laikė sugyvenimą kartu be Santuokos sakramento. O bajoras Toločka, gindamas savo valstietį, įvardijo Fedkos ir Orinkos ryšį buvus sutvirtintą sakramentu, nes greičiausiai tik tokią santuoką laikė teisėta. Tokį skirtingą požiūrį galėjo lemti teisės normos. Juk valstiečių santuokos materialus pagrindas, kurį galėtų valdyti našlė ar po tėvų mirties palikuonys (ką garantavo Lietuvos Statutų normos), buvo menkas⁹⁵. Todėl teisėtos, dvasininko akivaizdoje sudarytos, santuokos įsitvirtinimas valstiečių luome greičiausiai buvęs lėtas.

Išvados

Teisėtą, bažnyčioje sudarytą, santuoką LDK rusėniškuose dokumentuose įkūnijo du terminai: *венчание* ir *шлюб*. Terminas *венчание* Stačiatikių bažnyčioje, Kijevo Rusijos žemėse, vartotas jau XI a., o kol kas LDK pasaulietinių teismų šaltiniuose fiksuotas tik XV a. pabaigoje. Kiek vėliau (XVI a. pradžioje) *венчание* žymi ne vien stačiatikių, bet ir katalikų tuoktuves bažnyčioje. Todėl, kaip teisėtos santuokos atitikmuo, *венчание* pakliuvo į PLS

⁹² Akty... T. 17, s. 233, № 635: „и я втеклася до него, яко то до отчима своего – бо моя матка за нимъ мешкаеть“.

⁹³ Ibid., s. 69, № 168: „мы есмо при томъ были, кгда тотъ Матей жону свою первую понялъ и [...] съ нею венчалъ“.

⁹⁴ Akty... T. 21, s. 130, № 221: „правда есть, ижъ я у него мешкала два годы, або полтора учась голодный, але есми за жону у него не была, они ся з нимъ венчала, а потомъ за трудностями моими и за боемъ, которую онъ мне чинил, прочь пошла, а теперь дей есми уже мужа венчального маю, с которымъ и дети есми прибыла, то есть подданого того Василя“.

⁹⁵ Maria Bogucka kėlė analogišką prielaidą, kalbėdama apie kilmingųjų ir miestiečių skyrybas. Pasak istorikės, menkas šeimos turto kapitalas leido greičiau nutraukti sutuoktinių ryšius, žr. BOGUCKA, Maria. *Women in Early Modern Polish Society, Against the European Background*. Aldershot, 2004, p. 20.

normą (III, § 12) ir fiksavo jau nusistovėjusią termino vartojimo tradiciją. Tuo tarpu *шлюб* LDK pasaulietiniuose dokumentuose XVI a. pradžioje dažniausiai įkūnijo pasižadėjimą, susitarimą, įsipareigojimą. Ir tik XVI a. 4-uoju dešimtmečiu susiduriama su atvejais, kai *шлюб* įrašomas greta *венчание*, tuo nurodant sinoniminę terminų reikšmę. Dėl to terminai *венчание* ir *шлюб* kaip sinonimai fiksuojami ALS (III, § 23) normoje. Terminų sinonimiškumą liudija ALS lotyniškos redakcijos to paties straipsnio (III, § 23) atitikmuo „*non fuisse legitimo matrimonio iunctos*“ (liet. „iš neteisėto santuokinio ryšio“).

Terminų *венчание* ir *шлюб* reikšmių tyrimas, remiantis Lietuvos Statutų normų ir pasaulietinių teismų bylų analize, leido užčiuopti teisėtos santuokos prigijimo tendencijas LDK visuomenėje. PLS normoje (III, § 12), kurioje aptariama nesantuokinių vaikų teisinė padėtis, juntama kanonų teisės įtaka. Norma numatė, kad tik iš teisėtos santuokos gimę vaikai gali paveldėti nuosavybę. Tai tapo saugikliu, kuris užtikrino neteisėtų santuokų ir nesantuokinių ryšių mažėjimo tendenciją kilmingųjų luome. Kitu atveju paveldėtojams grėstų materialinio turto praradimas.

Tik teisėtos santuokos sudarymas garantavo našlės teises į vyro turtą, saugojo nuo aršių giminaičių, o vaikams užtikrino paveldėjimą. Santuokos teisėtumas teismuose galėjo būti įrodytas net keliais būdais: kviečiant liudytojus, sudarant santuoką dalyvavusį dvasininką, turint vyro testamentą ar specialų užrašymą – dovį. Žemės teismų bylų analizė rodo, kad jau XVI a. viduryje bajorai ne tik suvokė teisėtos ir neteisėtos santuokų reikšmę, bet ir šias sampratas sumaniai taikė besibylinėdami teismuose dėl materialinio turto. Teismų medžiaga rodo, kad net dvipatystės atvejais „paliktoji“ žmona žinojo galinti kreiptis į bažnytinį teismą, tikėtis kompensacijos ir suvokė santuoką esant neišardomą.

Analizuotų pasaulietinių teismų bylų medžiaga leidžia numanyti, kad valstiečiai ir nelaisvieji XVI a. pirmojoje pusėje dar nelabai skyrė teisėtus santuokinius ryšius nuo neteisėtų. Jie gyvenimą kartu be Santuokos sakramento galėjo laikyti teisėta santuoka. Tam įtakos galėjo turėti menkas valstiečių ir nelaisvųjų asmeninis turtas, kurį šie galėtų paveldėti, sudarę teisėtą santuoką. Tai leido valstiečiams laisviau traktuoti santuokinius ryšius, nebijant patirti materialinės žalos.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

1578 m. valdžios įsakymai. In *Senieji lietuvių skaitymai*. I dalis. Sut. Jurgis GERULLIS. Kaunas, 1927, p. 55–65.

Akty, izdavaemye Vilenskoiu Arkheograficheskoiu Kommissieiu. T. 17: *Akty Grodnenskago zemskago suda*. Sost. Iulian KRACHKOVSKII, et al. Vil'na, 1890.

Akty izdavaemye Vilenskoiu komissieiu dlia razbora drevnikh aktov. T. 21: *Akty Grodnenskago zemskago suda*. Sost. Iulian KRACHKOVSKII, et al. Vil'na, 1894.

Akty, otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoiu kommissieiu. T. 2: 1506–1544. Sost. Ivan GRIGOROVICH. Sankt Peterburg, 1848.

Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS. Vilnius, 2016.

- BRETKŪNAS, Jonas. *Rinktiniai raštai*. Parengė Jonas PALIONIS, Julija ŽUKAUSKAITĖ. Vilnius, 1983.
- Corpus iuris canonici*. Pars 2: *Decretalium collectiones*. Ed. Aemilius FRIEDBERG et al. Graz, 1959.
- Ėtymalahichny sloŭnik belaruskai movy*. T. 1. Red. Viktor MARTYNOV, et al. Minsk, 1989.
- Historychny sloŭnik belaruskai movy*. Vyp. 3. Red. Arkadij ZFURAŪSKĪ. Minsk, 1983; Vyp. 37. Red. Aleksandr BULYKO. Minsk, 2017.
- Jono Bretkūno „Postilė“*: studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė. Sud. Ona ALEKNAVIČIENĖ. Vilnius, 2005.
- KREGŽDYS, Rolandas. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas*: mokslinis žodynas (Studia etymologica Baltica, t. 2). Vilnius, 2016.
- LAPPO, Ivan. *Litovskii statut 1588 goda = 1588 metų Lietuvos Statutas*. T. 2: *Tekst = Tekstas*. Kaunas, 1938.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 4: 1479–1491. *Užrašymų knyga 4*. Parengė Lina ANUŽYTĖ. Vilnius, 2001.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 5: 1427–1506. *Užrašymų knyga 5*. Parengė Algirdas BALIULIS, Artūras DUBONIS, Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius, 2012.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 6: 1494–1506. *Užrašymų knyga 6*. Parengė Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 7: 1506–1539. *Užrašymų knyga 7*. Parengė Inga ILARIENĖ, Laimontas KARALIUS, Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius, 2011.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 21: 1536–1537. *Užrašymų knyga 21*. Parengė Artūras DUBONIS. Vilnius, 2019.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 226: 1532–1534. *7-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Laimontas KARALIUS. Vilnius, 2019.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 227: 1533–1535. *8-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Irena VALIKONYTĖ et al. Vilnius, 1999.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 229: 1540–1541. *10-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Stanislovas LAZUTKA et al. Vilnius, 2003.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 248: 1554–1556. *34-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Neringa ŠLIMIENĖ, Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 2018.
- Litovskaia Metrika*. T. 1 (Russkaia Istoricheskaia Biblioteka, izdavaemaia imperatorskoiu Arkheograficheskoiu kommissieiu, t. XX). Sost. Sergei BERSHADSKII. Peterburg, 1903.
- MAŽVYDAS, Martynas. *Pirmoji lietuviška knyga*. Red. Kostas KORSAKAS. Vilnius, 1974.
- Opis' dokumentov Vilenskago Tsentral'nago Arkhiva drevnikh aktovykh knig*. Vyp. 4: *Akty Rossienskago zemskago suda za 1595–1598 gody*. Avtor pred. Ivan SPROGIS. Vil'na, 1905.
- Opis' dokumentov Vilenskago Tsentral'nago Arkhiva drevnikh aktovykh knig*. Vyp. 7: *Akty Upitskago zemskago suda za 1585–1587 g.; Akty Rossienskago podkomorskago suda za 1595–1655 gg*. Avtor pred. Dmitrii DOVGIALLO. Vil'na, 1909.
- Opis' dokumentov Vilenskago Tsentral'nago Arkhiva drevnikh aktovykh knig*. Vyp. 8: *Akty Upitskago grodskago suda za 1584–1615 gody*. Avtor pred. Aleksandr ZENKOVICH. Vil'na, 1912.
- PALIONIS, Jonas. *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius, 2004.
- Pamiatniki drevnerusskago kanonicheskago prava*. Ch. 1: *Pamiatniki XI–XV v.* (Russkaia istoricheskaia biblioteka, t. VI). Red. Aleksej PAVLOV. Sankt-Peterburg, 1880.
- Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Parengė Irena VALIKONYTĖ, Stanislovas LAZUTKA, Edvardas GUDAVIČIUS. Vilnius, 2001.
- Pirmasis Lietuvos Statutas*. T. II, d. 1: *Tekstai senaja baltarusių, lotynų ir senaja lenkų kalbomis*. Ats. red. Stanislovas LAZUTKA. Vilnius, 1991.
- Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Parengė Kazys PAKALKA. Vilnius, 1997.
- SIRVYDAS, Konstantinas. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas = Dictionarium trium linguarum*. Ats. red. Antanas LYBERIS. Vilnius, 1979.
- Slovník staroukrains'koj movi XIV–XV st.* T. 2. Red. Dmitro HRINCHISHIN et al. Kii, 1978.
- Słownik języka polskiego*. T. 3: *M–O*; T. 5: *R–T*; T. 6: *U–Z*. Cz. 2. Red. Samuel Bogumił LINDE. Wyd. 2. Lwów, 1857, 1859, 1860.
- Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) = Statutum Lituanicum alterius editionis (1566)* (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 7). [Wyd. Franciszek PIEKOSIŃSKI.] Kraków, 1900.
- Statut Viālikaha kniāstva Litoūskaaha 1566 hoda*. Red. Taisiā DOŪNAR, et al. Minsk, 2003.
- Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)* (Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae, vol. 1). Red. Liudas JOVAIŠA. Vilnius, 1998.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius, 2003.
- BARASA, Darius; ELERTAS, Dainius; MILTAKIS, Egidijus; ROWELL, S. C.; SKURDAUSKIENĖ, Jolanta; ŠČAVINSKAS, Marius; VAIVADA, Vacys. *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais*: kolektyvinė monografija. Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015.
- BARDACH, Juliusz. Zwyczajowe prawo małżeńskie ludności ruskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego (XV–XVII w.) [1963]. In BARDACH, Juliusz. *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.* Warszawa, 1970, s. 261–315.
- BARONAS, Darius; ROWELL, S. C. *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius, 2015.
- BINIAŚ-SZKOPEK, Magdalena. *Małżonkowie przed sądem biskupiego oficjała poznańskiego w pierwszej ćwierci XV wieku*. Poznań, 2018.
- BOGUĆKA, Maria. *Women in Early Modern Polish Society, Against the European Background*. Aldershot, 2004.
- DUBY, Georges. *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore, London, 1991.
- JAKULIS, Martynas. Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės. *Lietuvos istorijos metraštis 2012/2*. Vilnius, 2013, p. 41–57.
- JUOZAPAITIENĖ, Rusnė. Popiežiaus Aleksandro III doktrina dėl santuokos sudarymo viduramžių Vakarų Europoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 149–160.
- JUOZAPAITIENĖ, Rusnė. Tėvų valia kaip santuokos sudarymo sąlyga. *Res Humanitariae*, 2011, t. IX, p. 10–29.
- JURGINIS, Juozas. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius, 1976.
- JURGINIS, Juozas; LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai. Feodalizmo epocha: iki aštuonioliktojo amžiaus*. Vilnius, 1981.
- KARPAVIČIENĖ, Jolanta. *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*. Vilnius, 2005.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. XVI amžiaus Vilniaus viešojo gyvenimo vaizdai. *Mūsų praeitis*, 1992, t. 2, p. 15–29.
- KOCZERSKA, Maria. *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa, 1975.
- KORPIOLA, Mia. *Between Betrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600* (The Northern World, vol. 43). Leiden, Boston, 2009.
- Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sud. Vytautas ALIŠAUSKAS. Vilnius, 2006.
- LEVITSKII, Orest. Cherty semeinogo byta v lugo-zapadnoi Rusi v XVI–XVII vv. In *Arkhiv lugo-Zapadnoi Rossii. Akty o brachnom prave i semeinom byte v lugo-zapadnoi Rusi v XVI–XVII vv.* Ch. 8, t. III. Sost. Orest LEVITSKII. Kiev, 1909, s. 1–120.
- LUKSHAITE, Inge. Ob obychnae dvoinogo vykupa za zhenshchinu po litovskomu pravu. *Sovetskaia etnografiia*, 1968, t. 2, s. 114–120.
- MEYENDORFF, John. *Marriage. An Orthodox perspective*. 2nd Ed. Crestwood, NY, 1975.
- REYNOLDS, Philip L. *How Marriage Became One of the Sacraments: The Sacramental Theology of Marriage from its Medieval Origins to the Council of Trent*. Cambridge, 2016.
- ROWELL, S. C. Church Court Records as Evidence for the Christianisation of Lithuanian Society in the Late-15th and Early-16th Century. In *Mobility in the Eastern Baltics (15th–17th Centuries)* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXIX). Ed. by Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2014, pp. 33–52.
- SARCEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*. Vilnius, 2005.
- SARCEVIČIENĖ, Jolita. Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 1999, [t.] 1, p. 30–39.
- SLIZŲ, Natalliā. *Shliūbnyā i pazashliūbnyā stasunki shliākhty Viālikaha Knīāstva Litoūskaha ū XVI–XVII stst*. Smalensk, 2015.
- TUMELIS, Karolis. Neišsipildžiusios viltys: skundai dėl nutrauktų sužadėtuvių Vilniaus vyskupijos konsistorijoje XVIII a. antroje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, serija B: Bažnyčios istorijos studijos*, 2016, t. VIII, p. 77–112.

VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai išteketi: realybė ar fikcija? In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA, Artūras MICKEVIČIUS, Jolita SARCEVIČIENĖ. Vilnius, 1997, p. 147–157.

VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Metrikos 4-oji Teismų bylų knyga – šaltinis moters statusui tirti. In *Lietuvos metrikos studijos: mokymo priemonė*. Sud. ir red. Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 1998, p. 131–148.

VALIKONYTĖ, Irena. The *Venets* of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*, 1997, vol. 2, pp. 97–107.

WIŚLICZ, Tomasz. *Upodobanie: Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*. Wrocław, 2012.

VALID MARRIAGE IN THE 16TH-CENTURY SECULAR LAW OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA: DEFINITIONS AND REALITY

142

Andželika Polinkevičiūtė

Summary

In the 16th century, a valid marriage concluded in a church was expressed in documents of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) by two Ruthenian words: *венчание* and *шлюб*. The word *венчание* was used by the Orthodox Church in Kievan Rus' to define holy matrimony as early as the 11th century; we first find it in secular court sources of the GDL at the end of the 15th century, probably reaching the GDL through the Orthodox Church. A little later (at the beginning of the 16th century), we find cases where *венчание* referred not only to Orthodox but also Catholic marriages in church. Therefore, as the equivalent term for a valid marriage, *венчание* ended up as a legal norm in the First Statute of Lithuania (III, §12), a result of the well-established tradition of usage of a term. Meanwhile, the word *шлюб* usually meant a promise, agreement, or commitment in secular documents of the GDL in the early 16th century. It was not until the 1530s that we encounter cases where both words, *шлюб* and *венчание*, are written next to each other, indicating their equal meaning. As a result, they are both used synonymously in a legal article in the Second Statute of Lithuania (III, §23). The wording of the same paragraph (III, §23) in the Latin version of the Second Statute '*non fuisse legitimo matrimonio iunctos*' is also evidence of the fact that these two concepts acquired an identical meaning.

Based on an analysis of the legal norms in the Statutes of Lithuania and practical cases of secular courts, research into the meanings of the terms *венчание* and *шлюб* allows us to trace the entrenchment of the valid marriage concept in the society of the GDL. The secular law of the GDL in the early 16th century preserved some elements of customs. It seems that a contractual (pagan) marriage, the union of two sexes based on illicit relations, was still a common practice. However, under the influence of canon law, the article in the First Statute (III, §12) that discusses the status of illegitimate children provided that only children born of a valid marriage could inherit property. By preventing heirs from losing their material possessions, this contributed to declining numbers of illicit marriages and extra-marital affairs among the nobility. Only the conclusion of a valid marriage

guaranteed a widow the right to her husband's property, protected her from predatory relatives, and ensured the inheritance for the children. The validity of a marriage could be proven in the courts in several ways: by inviting witnesses or a clergyman involved in the marriage, and by executing a man's will or his special prescription, a dower.

The analysis of land court cases shows that by the middle of the 16th century, the nobles not only understood the difference between a valid and an illicit marriage, but also applied this difference skilfully while litigating over material property. The court material shows that even in cases of bigamy, the 'abandoned' wife knew she could go to a Church court and expect compensation if the marriage was deemed irrevocably broken down.

However, peasants and unfree people, as the analysed secular court cases suggest, did not make much distinction between valid and illicit marriages in the early 16th century. For them, living together outside the sacrament of marriage could still be considered a valid marriage. This was probably due to the modest amount of personal property that peasants and unfree people could inherit if they concluded a valid marriage. Peasants treated the bond of marriage more freely, without fear of suffering material loss.